

8^η διάλεξη

Οργάνωση των στοιχείων

- Πρώτο μέλημα του εκδότη ενός κειμένου είναι η αξιολογική αποτίμηση των πηγών ενός κειμένου, πράγμα που εξαρτάται από τις σχέσεις των πηγών μεταξύ τους.
- Σενάριο εργασίας: ένα κείμενο σώζεται σε ορισμένα βυζαντινά χφφ., σε σπαράγματα σε παπύρινο κύλινδρο που γράφτηκε χίλια χρόνια πριν από οποιοδήποτε από τα πλήρη χφφ., μερικά αρχαία παραθέματα και μια μετάφραση του κειμένου.
- Ο εκδότης ξεκινάει από τα **εξωτερικά στοιχεία**. **1. Χρονολόγηση χφφ.:** εσωτερικές ενδείξεις (χρονολόγηση γραφής χφφ., σημείωμα βιβλιογράφου στο περιθώριο, στο τέλος ή στον κολοφώνα ενός χφφ.). Ιδιαίτερα στα χάρτινα χφφ. είναι πολύ βοηθητικά τα υδατόσημα για τη χρονολόγηση. Σε κάποιες περιπτώσεις μπορούμε να ταυτίσουμε ακόμη και το χέρι του κωδικογράφου, άρα έτσι, αν δεν υπάρχουν άλλες ενδείξεις, να χρονολογήσουμε και το χφφ., **2. Σχετικά ιστορικά στοιχεία**, όπως π.χ. μετακινήσεις πληθυσμών και χφφ. ή η μετάβαση ενός συγγραφέα σε μια βιβλιοθήκη, η οποία μπορεί να του επέτρεψε την πρόσβαση σε χφφ. που τον βοήθησαν να γράψει ένα κείμενο. Σχετικό το παράδειγμα του Γενναδίου Σχολαρίου: η παραμονή του στις μονές Βατοπεδίου Αγίου Όρους και Τιμίου Προδρόμου Σερρών τού επέτρεψαν να είναι σε επαφή με σημαντικά χφφ., τα οποία σίγουρα στάθηκαν ιδιαίτερα χρήσιμα για τον ίδιο στη συγγραφή κειμένων. Γνωρίζουμε ότι οι βιβλιοθήκες των δύο συγκεκριμένων μονών είχαν ιδιαίτερος πλούσιο περιεχόμενο σε χφφ. στα μέσα του 15^{ου} αι. Έπειτα συνεχίζουμε στα **εσωτερικά στοιχεία**, δηλαδή στην εξακρίβωση των σχέσεων μεταξύ των χφφ. μέσα από την αποτίμηση των διαφορετικών γραφών.
- **Η αντιμετώπιση μιας κλειστής παράδοσης (βλ. Διαγράμματα 1, 2, 3):**
- **Παράδοση:** το σύνολο των σωζόμενων χειρογράφων που παραδίδουν ένα κείμενο.
- Όταν **δεν** υπάρχει **σύμφυρση** (= ένας αντιγραφέας μπορεί να χρησιμοποιήσει ένα κεντρικό χειρόγραφο ως βάση, αλλά να συμβουλευτεί ένα άλλο για να διορθώσει κενά, να προσθέσει παραλλαγές ή να συμπληρώσει ελλείποντα μέρη. Η σύμφυρση δυσκολεύει τη "γενεαλογική μέθοδο" (stemmatics) της κριτικής κειμένων, καθώς καθιστά δύσκολη την κατάρτιση ενός καθαρού "δέντρου" (stemma codicum) που δείχνει τη σχέση των χειρογράφων) των

πηγών. Ένα χειρόγραφο που προέρχεται από σύμφυση (συμφυρτικό χειρόγραφο) μπορεί να εμφανίζει χαρακτηριστικά διαφορετικών οικογενειών χειρογράφων, μπερδεύοντας τους μελετητές ως προς την αρχική μορφή του κειμένου), κάθε χφ. περιλαμβάνει 1. τα λάθη που είχε το πρότυπο από το οποίο αντιγράφηκε, 2. μείον τα λάθη που διόρθωσε και αντιλήφθηκε ο αντιγραφέας, 3. συν μερικά νέα λάθη. Αυτό είναι το αξίωμα της στεμματικής ανάλυσης.

- A, B, C, D, E, F: σωζόμενα χφφ. που παραδίδουν ένα κείμενο, a, b, c: χαμένα αντίγραφα. **Κριτήριο για τον καθορισμό της αμοιβαίας συγγένειάς τους:** ΟΧΙ η συμφωνία ανάμεσα στις ορθές γραφές που κληρονομήθηκαν από κάποια αρχαία παράδοση, αλλά **η συμφωνία ανάμεσα στις δευτερογενείς γραφές, δηλαδή τις φθορές και τις διορθώσεις.**
- 1. Υπάρχουν κάποια κοινά σφάλματα που εντοπίζονται σε όλα τα χφφ., επομένως όλα τα χφφ. προέρχονται από ένα αντίγραφο που περιείχε όλα αυτά τα σφάλματα. Αυτό το χφ. ονομάζομαι **αρχέτυπο** (= ύστατος πρόγονος όλων των γνωστών χφφ.). Στο διάγραμμά μας, είναι το χφ. [a].
- 2. Υπάρχουν κάποια κοινά σφάλματα των χφφ. BCDEF τα οποία όμως δεν έχουν διαπραχθεί από το A. Έτσι, τα πέντε πρώτα χφφ. έχουν ένα κοινό **υπαρχέτυπο**, το [b]. Το A έχει κάποια δικά του σφάλματα, το υπαρχέτυπο [b] είναι ένας ανεξάρτητος απόγονος του αρχετύπου [a].
- 3. Χφφ. B και F: μοιράζονται κάποια κοινά σφάλματα που δεν υπάρχουν στα CDE. Δεν υπάρχει κανένα λάθος του B που να μην υπάρχει στο F. Ταυτόχρονα, το F έχει κάποια δικά του σφάλματα. Επομένως, το F κατάγεται απευθείας από το B.
- 4. Χφφ. D και E: μοιράζονται κάποια κοινά λάθη που δεν υπάρχουν στα BCF. Ταυτόχρονα, το D και το E έχει το καθένα τα δικά του σφάλματα. Δεν κατάγονται το ένα από το άλλο, αλλά έχουν κοινό υπαρχέτυπο, το [c].
- 5. Κανένας συνδυασμός δύο χφφ. από τα τρία χφφ. του [b] δεν μπορεί να σώζει το ίδιο σφάλμα σε σημεία που το τρίτο χφ. σώζει την ορθή γραφή και δεν είναι δυνατόν αυτή η γραφή να οφείλεται σε διόρθωση. Επομένως, κανένας συνδυασμός δύο χφφ. δεν προέρχεται από ένα τρίτο. Και τα τρία, το καθένα ανεξάρτητα, κατάγονται από το υπαρχέτυπο [b].
- **Στόχος μας:** να ανακαλύψουμε, όσο αυτό είναι δυνατό, τι υπήρχε στο χαμένο αρχέτυπο [a]. Τον πετυχαίνουμε κάθε φορά που υπάρχει συμφωνία μεταξύ του A και του [b] αλλά και όταν υπάρχει συμφωνία του A με μόνο ένα από αυτά τα χφφ. εκεί όπου δύο χφφ. του [b] εισήγαγαν άλλες γραφές. Σε περιπτώσεις διαφωνιών μεταξύ A και [b], σε κάποιες περιπτώσεις είναι πρόδηλο ποια

γραφή υπήρξε η πηγή της άλλης. Σε άλλες περιπτώσεις, το ερώτημα θα παραμένει αναπάντητο.

- 1. Το F, εφόσον γνωρίζουμε το πρότυπό του, θα χρησιμεύσει ως πηγή διορθώσεων ή σε σημεία που το B είναι δυσανάγνωστο ή καταστράφηκε αφού είχε ήδη αντιγραφεί το F.
- 2. Συμφωνία D και E σε ορθές και λαθεμένες γραφές: θα δώσει το κείμενο του [c]. Σε περιπτώσεις διαφωνιών ανάμεσα σε D και E, θα μπορέσουμε να αποφανθούμε ποιο αναπαράγει γραφή του [c], κρίνοντας από τη συμφωνία του ενός ή του άλλου χφ. με το B ή/και το C, με την προϋπόθεση πως το [c] αναπαράγει το [b]. Ακόμα και αν δεν το κάνει, θα είναι εύκολο σε κάποιες περιπτώσεις ποια από τις διαφορετικές γραφές των D και E εμφανίστηκαν πρώτα στο [c] και ποια ύστερα.
- 3. Συγκρίνοντας τα B, C και [c], θα μπορέσουμε να καταλάβουμε ποιο ήταν το κείμενο του [b], εφόσον οι περιπτώσεις όπου περισσότερα από ένα χφφ. διαφωνούν με το [b] στο ίδιο σημείο είναι σπάνιες.
- 4. Η συμφωνία οποιουδήποτε από τα χφφ. B, C, [c] με το A θα μας δώσει το κείμενο τόσο του [b] όσο και του [a].
- **Πιθανές περιπλοκές:**
- **Διάγραμμα 2:** Από τα 9 χφφ. του στέμματός μας έχουν διασωθεί τρία, τα A, D, F. F και D: αντίγραφα του [b]. Δεν γνωρίζουμε αν υπάρχουν ενδιάμεσα στάδια μεταξύ [b] και F και [b] και D, εκτός αν βρίσκαμε φθορές που έχουν δημιουργηθεί σε δύο στάδια.
- **Διάγραμμα 3:** ο γραφέας του F δεν αντέγραψε απλώς από το B αλλά παρακολουθούσε και το A, το οποίο είναι χαμένο, και υιοθέτησε και από εκεί κάποιες γραφές. Η γραμμή που συνδέει το [A] με το F θα είναι με διακεκομμένες γραμμές, για να αναπαριστά μια πιο χαλαρή σχέση.
- Μπορεί ένα στέμμα να απλουστεύει κατά πολύ την ιστορική πραγματικότητα της χειρόγραφης παράδοσης ενός κειμένου. Όμως, εάν έχουμε ανασυνθέσει με ακρίβεια τις σχέσεις ανάμεσα στα χφφ. και δεν υπάρχουν συμφύρσεις, τότε ακόμη και αυτή η απλούστευση δεν θα παραλλάσσει σημαντικά τη σχέση των χφφ. μεταξύ τους.
- **Η αντιμετώπιση μιας ανοικτής παράδοσης (βλ. Διαγράμματα):**
- Μιλάμε για **ανοικτή παράδοση** ενός κειμένου, όταν όλα τα χφφ. στα οποία εμφανίζονται για πρώτη φορά αξιόλογες διαφορετικές γραφές (ΟΧΙ διορθώσεις) δεν συγγενεύουν με σαφή τρόπο και δεν μας επιτρέπουν να ανασυγκροτήσουμε κάποιο αρχέτυπο.

- Μπορεί η σύμφυση να μην είναι καθολική και κάποια χφφ. να κατάγονται άμεσα από ένα αρχέτυπο, απλώς κάποια άλλα χφφ. να είναι πιο εκλεκτικά στις γραφές που παραδίδουν, θολώνοντας έτσι την εικόνα. (βλ. εικόνα απλούστερης μορφής ανοικτής παράδοσης).
- Μπορεί να υπάρχει ένα χφ. από το οποίο κατάγονται έμμεσα όλα τα χφφ. αλλά να υπάρχει σύμφυση ανάμεσα στα διάφορα χφφ., και έτσι οι συμφωνίες των χφφ. να μην αποτελούν ασφαλείς ενδείξεις για τις σχέσεις τους.
- Μπορεί να μην υπήρξε κανένα κοινό αρχέτυπο, παρά μόνο το αυτόγραφο του συγγραφέα, επειδή ως τον Μεσαίωνα διασώθηκαν δύο ή περισσότερα χειρόγραφα χωρίς καμία συγγένεια μεταξύ τους, και έτσι έγιναν ανεξάρτητες πηγές.
- Σενάριο εργασίας με απλούστερη μορφή ανοικτής παράδοσης: υπάρχουν κοινά σφάλματα μεταξύ A και C και κοινά μεταξύ C και B. Σε καμία περίπτωση, όμως, δεν μπορεί να υπάρχει κοινό σφάλμα των A και B που δεν υπάρχει στο C.